

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „Неофит Рилски” –
БЛАГОЕВГРАД
ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА *ИСТОРИЯ*

ИЛЯ СИМЕОНОВ ПРОКОПОВ

**ПРИЛОЖНА ИСТОРИЯ:
ЭКСПЕРТИЗА НА ИСТОРИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА НАУЧНАТА СТЕПЕН
ДОКТОР НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ НАУКИ

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.2. История и археология

София-Благоевград
2014

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на 23.04.2014 г. в разширено заседание на Катедрата по История, както и одобрен за защита пред поименно избрано Научно жури на Факултетния съвет на ПИФ при Правно-историческия факултет на ЮЗУ, утвърдено със Заповед №1266 на ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград.

Дисертацията се състои от Увод, три глави, Заключение, Приложения, Списък на използваните източници и литература, Използвани съкращения, Илюстрация – общо 527 страници.

Защитата на дисертацията ще се проведе на 26 юни 2014 г. От 10.00 часа в зала № 1401 на ЮЗУ «Неофит Рилски» -

Благоевград, на заседание на НАУЧНОТО ЖУРИ, в състав:

ВЪТРЕШНИ ЧЛЕНОВЕ:

проф. д.ист.н. Калин Порожанов – ПИФ, ЮЗУ (председател,
автор на становище)

проф. д.ю.н. Костадин Бобев – ПИФ, ЮЗУ (рецензент)

проф. д-р Нина Христова – ПИФ, ЮЗУ (рецензент)

ВЪНШНИ ЧЛЕНОВЕ:

проф. д.ик.н. Евгени Сачев – ФБКН, УниБИТ (рецензент)

проф. д-р Симеон Недков – ИФ, СУ (автор на становище)

проф. д.ист.н. Щелиян Щерионов – ИИНЧ, БАН (автор на становище)

доц. д-р Нарцис Торбов – РИМ, Враца (автор на становище)

Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на ПИФ.

В УВОДА, стр. 10-37, се представя анализ на основните национални и международни документи показващи обобщената представа на света за значението на културното и историческо наследство и в частност за ролята на експертизата и експерта в тази специфична област.

На фона на действащите стратегии и практики на организациите на международната общност и на европейските страни особено в периода след Втората световна война се очертава динамична и позитивна картина. Новите тенденции включват оптимално използване на културните ценности, като източник на икономически ползи за обществото и използването им с научна и образователна цел. Все по-голямо значение има ролята на културното наследство за повишаване на качеството на живот – забавление и съпреживяване. Навлизането на културното историческо наследство в живота на обществата е обезпечено от тяхното перфектно изучаване и документиране. Този процес се извършва от експертите на културни ценности. Базиран е на възприети общи стандарти на съхраняване на информацията за всеки един елемент, сегмент и комплекс. В ЕС на основата на обща дефиниция за култура¹ се реализира и съответна обща политика. На културните ценности вече се гледна не само като материални предмети притежание на дадена национална общност, а като на общочовешко наследство с важно духовно въздействие в настоящето и бъдещето. Достига се до естествен процес на преход от физическа закрила, в рамките на териториалните суверенитета на отделните държави, към възприемане на принципа на устойчивото общностно развитие. Платформата за това развитие е многостранно международно сътрудничество с обща мотивация насочено към далечен хоризонт и общи ползи. Инструментариума за осъществяване на подобно,

¹ Rethinking Development: World Decade for Cultural Development 1988-08 (1994), Paris, UNESCO, p. 6. “цялата система от отличителни духовни, материални, интелектуални и емоционални черти, която характеризира едно общество или социална група включва не само изкуството и книжнината, но също и начините на живот, фундаменталните права на човешкото същество, ценностните системи, традициите и вярванията”.

несъществувало в миналото сътрудничество в областта на културното историческо наследство се състои от универсални критерии за оценка и класификация на културните паметници², базова терминология, единни стандарти на изучаване и документиране.

Съпоставени процесите по отношение на културното наследство протичащи в страните от ЕС и в Р. България показват, както прилики, така и противоречия. Картината на сравнението може да бъде представена като два процеса протичащи едновременно и успоредно но, с много малко допирни точки. Характерното за българският процес е отсъствие на достатъчно ефективни действия в посока на устойчиви и градивни стъпки в полза на културното наследство. Реалните действия са заменени с фразеология и декларации за приобщеност към общите ценности и действия. Мерките на българските институции все още не са синхронизирани за да са в хармония с предприеманите от европейските правителства за физическото запазване на културните ценности: защитата от посегателства, когато те са предмет на престъпление или нелегален трафик; защита от последствията на въоръжени конфликти и природни катаклизми. Създадените много добри условия за взаимодействие не се използват пълноценно и в областта на експертизата на исторически и археологически ценности. Всяко реално извършено действие по реализация на политиките за културното наследство в ЕС е постигнато единствено и само чрез работата на експертите. Прокламираните "Културни политики и мерки" на ЕС също се реализират в тяхната конкретност от експертите на културни ценности с сферата на историческо и археологическо наследство.

Възприемането на материалните културни, исторически и археологически следи, в който са заложили универсални принципи формулирани от ЮНЕСКО създава устойчива обща платформа около която се обединяват всички. Прокламира се идеята за равенство на всички културни ценности в света независимо от това от коя епоха са, от

² Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, Paris, 20 October 2005

мястото на регистриране и материала, от който са изработени. За застрашените ценности се прилага друг принцип, който не е в противоречие с идеята за равенство. Категорията на поставените под угроза паметници се обособява в специален регистър и към нея се прилага система на превантивна протекция. За всички подобни ценности, които са обект на особена закрила се прилагат специални списъци³. За обобщените паметници в такива групи е абсолютно необходимо участието на експертите по исторически и археологически ценности. Това се налага поради значително по-високите критерии за тяхното документиране, опазване и включване в специализирани бази - данни.

Възприемането на концепцията за културното многообразие се превръща в друга устойчива база за развитие на общите интереси в полето на културното наследство на човечеството. То се проявява не само чрез различните начини на изразяване на разнообразието на формите на културно изразяване, но и чрез разнообразни начини на художественото творчество, производството, разпространението, разпределението и удоволствието от преживяното и съпреживяно, независимо от използваните средства и технологии. Това рефлектира в т. нар. културно съдържание. В него се включват символичното значение, художествения аспект и културните стойности, които произхождат или изразяват определена културна самобитност. Всичко това оказва влияние и върху експертната работа като предизвиква появата на нови направления в експертизата. Рязко се повишават изисквания пред експертите в национален и европейски план и това налага редица промени. Главното е да се пренесе този вид отговорна дейност безконфликтно в условията на общностна култура, където границите между националното преливат плавно. Въведените общи стандарти и високи изисквания налагат елиминиране на елементите на национализъм, реваншизъм, пряк пазарен подход и пр.

Чрез дейността на експертите се осигурява по-гладко протичане на процесите на създаване,

³ Международноправна защита на културното наследство. Европейски дни на наследството 2007. Министерство на културата на Република България. Сборник. Иван Кабаков, Кристиан Русев – съставители.

производство, разпространение, разпределение и достъп⁴ до културни дейности, стоки и услуги. Прилагането на тези политики също е възможно само през действието на експертизата, като особено голямо значение има експертната дейност в процесите на опазване и взаимодействие.

Противоречията, анахроничните инерции и странности отразяващи спецификата на обществения живот в България в периода след 1989 г. дават своето отражение върху цялостния процес на възприемане и разбиране на утвърдените международни критерии и действия. От една страна са налични множество теоретични разработки на български изследователи, за които общата оценка е, че са на достатъчно високо научно и теоретично ниво и с нищо не се различават от сродните им в останалите европейски страни. Българските автори споделят общите ценности и декларираят желание за еднопосочни на действия в областта на културното историческо наследство. Почти без изключение българските изследователи се приобщават към общоприетата позиция, около която са се консолидирали колегите им от другите страни. Но наблюденията за практическите резултати показват съвсем различна картина. Тя е резултат от работата на експертите, изследвали процесите в националната политика, за периода, непосредствено преди приемането на страната в ЕС. Становището на експертите е, че оценката за Р. България все още не е на необходимото ниво на разбиране и взаимодействие спрямо тази на ЕС.⁵

⁴ Андреева, Диана. Културното наследство - защита или достъп? В Сб.: ДВИЖЕНИЕТО НА КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ. Управлението на движимото наследство в Европейския Съюз: споделен българо-холандски опит 2005-2008. Изд. Българско национално наследство „Фердинандеум“, София, 2008, с. 28-32

⁵ Пак там, с. 5: „В България правната уредба на културно-историческото наследство не притежава необходимата вътрешна цялост и обхватност, която е необходима за един толкова важен сектор като културата. Нещо повече – няма ясна позиция на държавата по отношение на политиката и в тази област, което пречи на създаването на ефективно действащ правен механизъм, който да санкционира и осигури провеждането на тази политика, а от тук нататък е прекъснат целият полезен процес – оценката за нейната

Мненията, които имат пряка връзка с експертната дейност могат да се обобщят по следния начин: опитите да се въведе регистрацията на частните колекции през музейните институции, са добри като намерение, но се оказват слабо работещи. Вменените допълнително задължения на музейните служители не се припокриват със задълженията произлизащи от длъжностните им характеристики; процесите на осветяване на колекциите са съпроводени от репресивни действия спрямо гражданите които ги притежават; обществените нагласи прокламирани от медиите не благоприятстват положителните промени; все още на мястото на независимите експерти при извършване на експертизи стоят служебни лица⁶.

Особено сложен и нерешен за България е процесът на сертифицирането⁷ и одита на културните ценности⁸, който би трябвало да преминава изцяло през действията на експертите на исторически и археологически ценности. Така наложена и съпоставена с реалностите в Република България получената оценка за нормативите и практиките е по-скоро негативна. Сравненията и анализите с някои от европейските страни показват ясна картина за причината на тези отрицателни оценки. Географски България принадлежи към групата на Южноевропейските държави като Гърция⁹, Италия и Испания¹⁰. Общото за националните политики на

ефективност, преценяване на предимствата и недостатъците, което би довело до преформулирането на нови положения с оглед постигането на по-голяма ефективност в културната област.”.

⁶ Прокопов, Иля. Предложения за добри практики в българската музейна система и необходимостта от нов закон за културното наследство. Сб.: Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ, София, 2006, 131-140.

⁷ European Commission, European Governance, A White Paper, COM (2001) 428 final

⁸ Сачев, Евгени, Социокомуникативна музеология. София, 2004, 182-191

⁹ Розалинова, Елена. Правна уредба на културното наследство. Гърция. Сб.: Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ, София, 2006, 120-126.

¹⁰ Нейкова, М., М. Патак. Актуални проблеми на организацията и управлението на културноисторическото наследство. ИК „Новата цивилизация”. София, 2012, 57-59

тези държави¹¹ е, че те се придържат към няколко насоки: културното наследство е защитено като приоритет на държавата; на държавата са гарантирани привилегирани права; характеризират се с наличието на множество разрешителни режими. Това са само външните прилики между тази група страни и Република България¹².

Реално обаче действието на законите и практическата реализация на националните политики в тези държави показва в какво се състоят съществените различия. Рестриктивните елементи в законите са подплатени с адекватни практики в посока на тяхното изпълнение в полза на обществата. Пълноценно се използва подхода за превенция. Административно-правния натиск се прилага паритетно, както към гражданите, така и към служебните лица, в областта на културното историческо наследство. В тези страни ролята на експертите на културни, исторически и археологически ценности е изведена на челна позиция, но обслужва предимно зоната на рестрикциите.

При сравнение със страните с по-либерален характер на законодателството¹³ се очертава още по-голяма разлика. Водещ приоритет в тази група страни е правото на частна собственост съчетан с минимално участие на държавата и нейните институции. И

¹¹ Методиева, Екатерина, Елена Розалинова. Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ, Въведение. София, 2006, 4-13. За Испания: Методиева, Екатерина. Правна уредба на културното наследство. Испания. Сб.: Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ, София, 2006, 39-67.

¹² Относно анализа на опита на Италия и Франция виж: Розалинова, Елена. Правна уредба на културното наследство. Италия. Сб.: Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ, София, 2006, 68-76; Розалинова, Елена. Правна уредба на културното наследство. Франция. Сб.: Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ, София, 2006, 77-86.

¹³ Пак там: „Другият подход е по-либерален и е характерен за някои високо развити индустриални западни държави (Великобритания, Швейцария, Германия). Като държави те не са толкова богати на културно-историческо наследство, но за сметка на това са с утвърдени традиции в пазара на културните ценности.”.

тук ролята на експертите на културни, исторически и археологически ценности е голяма, но насочена предимно към свободния пазар. При ясни стандарти се извършва прецизна документация на предметите към които държавата да осъществява своята закрила. Равнопоставено с държавните институции в опазването на културното, историческо и археологическо наследство участват автономни структури, публично-частни организации, като обществени сдружения, камари, асоциации. Така ролята на експертите е поставена на изключително високо ниво.

За да се създаде и стартира обществено полезна и синхронизирана с високите постижения на водещите в тази област страни подобна експертна система в Р. България първо престои осмислянето на идеята и възприемането на достигнатото до днес. След това да се формулират целите и задачите на институцията независим експерт. Съществува сериозен национален ресурс и капацитет за изработване на научна обосновка и създаване на подходяща организация в тази посока. Реализацията на този процес е най-правилно да се реализира с академичен инструментариум и в академична среда.

ГЛАВА ПЪРВА

ЕКСПЕРТИЗАТА НА ИСТОРИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ЦЕННОСТИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ стр. 38-129, (е представена в два параграфа): & 1. **Експертизата на исторически и археологически ценности в България – състояние към 2012 г. и** & 2. **Специфика на експертизата на културни исторически и археологически ценности.**

В & 1. на основата на актуални анализи извършени по приети международни критерии и публикувани резултати от научни изследвания е формирана картината на експертизата на исторически и исторически ценности в Р. България за периода до 2012 г. Изведени са регистрираните несъвършенства в законовата и подзаконовата нормативна уредба с България. Обзорът обхваща културните ценности съхранявани в музеите и в обществените или частните колекции. Констатирани са редица слабости, които са пречка за добрата работа на системата на експертизата. Някои от по-важните дефицити и слабости са: неясно дефиниране на основни работни понятия в действащия понастоящем Закон за културното наследство; недостатъчно добре синхронизирана подзаконова нормативна уредба, като някои от нейните елементи буквално създават предпоставки за увреждане на движими културни ценности; липса на модел за работа на експертите на исторически и археологически ценности; прехвърляне на отговорност и права от държавата към местните органи по отношение на движимите културни ценности създава предпоставки за вземане на некомпетентни решения и провеждане на неадекватни действия; отсъствие на дългосрочни стратегии и перспективни планове за основните музейни дейности и специално за експертизата на исторически и археологически ценности (особено планирането и обучаването на специалисти); в инфраструктурата на музеите липсват помещения за извършване на експертна дейност на едно място, за съхраняване и експертна обработка на частните и обществените колекции; има осезаем недостиг на необходимо специализирано техническо оборудване за експертна дейност; липса на мотивация в музейните експерти за извършване на експертна дейност по месторабота и пренасочването им за реализация извън музейната сфера; не е налична унифицирана информационна система

и регистър на движимите културни ценности, съхранявани в българските музеи и обществени колекции; слаб обществен и медиен интерес към дейността на музейните институции и пренасочване на фокуса към моментни „сензации“ и „уникални“ находки пропагандирани предимно чрез тяхната висока финансова стойност.

На фона на само на част от констатираните слабости и дефицити¹⁴, авторът обобщава и предлага и конкретни мерки за тяхното преодоляване: необходимост от спешно изработване на единна национална платформа по проблемите на националната памет, идентичност и културно, историческо наследство; изготвяне на общо приет план за привеждане в нормални състояние на националната политика за културното историческо и археологическо наследство; създаване на фонд, програмна и финансова рамка, за реализиране на всички дейности по плана; изграждане на съвременна информационна мрежа за историческо и археологическо наследство на базата на взаимно разбиране и възприемане съгласно приетите международни стандарти и достъпно за всички заинтересувани потребители; дигитализиране на движимите ценности от музейните фондове и архиви и представянето им на основните конгресни езици и съгласно високите международни стандарти; представяне на резултатите от експертната дейност на българските музеи в световната информационна мрежа; създаване на система за перманентен обществен мониторинг по всички елементи на приетите програми и планирани дейности.

В под параграф 1.1. **Музейните ценности като част от националния комплекс на културните ценности.** - на преден план е изведена позицията на автора изградена на базата на резултатите от дългогодишна експертна работа.

Разглеждат се термините „ценност/стойност“ в контекста на цялостна система с широк обхват на действие и специално в използването им в експертната дейност. Тяхното зараждане и развитие се корени във фактори вградени във фундамента на култура и общественото съзнание. Чрез тях се обозначава културното,

¹⁴ SWOT АНАЛИЗА на работна група за ДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО към месец април 2012 г.

социалното и човешко значение на явления от действителността. Присъщи са на всички индивиди и култури притежаващи способност да комуникират. Те имат определящо значение, като ориентири за дейността и ценностното отношение на човека към света. Изградени са на основата на морала на социалния опит от поуците на миналото като отношение към настоящето¹⁵.

Проследен е процесът на пренасяне на смисъла на ценност върху музеен артефакт или предмет. Приема се определението, че това е оригинал, който е резултат от човешката дейност или природен уникат, отговарящ на профила на музея, в който се съхранява¹⁶. Предметът музейна ценност е дефиниран като такъв в резултат от селективна дейност представляваща чиста форма на експертна работа. Следствие на експертната работа на специалистите са процеса и акта на приемането му в музея. По своята същност този процес следва изискуемите „стъпки“ в експертната работа.

В следващият под параграф 1.2. **Характеристика на предметите, съставляващи основният обем на музейните исторически и археологически ценности. Специфика на българските региони и наследството им от движими материални исторически и археологически ценности.** - се представя основната характеристика на предметите, които могат да се дефинират като движими културни исторически и археологически ценности и попълват фондовете на българските музеи. Преимуществено тези предмети произхождат от територии, населени с българско население. Важна положителна особеност на българските музейни колекции е, че те са събирани от районите за които отговарят териториално местните музеи като специализирани институти.

¹⁵ Сачев, Евгени. Въведение в културономията. София, 2012, с. 9

¹⁶ Недков, Симеон. Музеология:

http://www.build.bg/bg/gallery/simeonnedkov/bg_museology_g1r1.htm [ползвана на 03.06.13]

¹⁷ За да се даде статут на музейна вещь даден артефакт преминава през специалната селекция на музейни експерти. Освен всички други изисквания трябва да притежава и качеството „музейност“. Недков, Симеон. Музеология:

http://www.build.bg/bg/gallery/simeonnedkov/bg_museology_g1r1.htm [ползвана на 03.06.13]

Количествено в колекциите на българските музеи доминират историко-етнографските материали и предмети на бита от различни периоди след Възраждането. Следват материалите от дългогодишните редовни и инцидентни археологически проучвания на собствените им райони на действие. При работа с ценности дефинирани като етнографски и фолклорни подхода на експертите е като към определен тип исторически ценности.

Обърнато е специално внимание на експертната работа в т.нар. „зона на морската култура”. Изключителната специфика на изследванията под вода изискват и квалификацията на експертите да е на много по-високо ниво¹⁸. Обучението на експерти за този вид дейност се извършва по специална технология. Тя е съвсем различна от използваната при традиционните експертни работи. Артефактите в комплекси, които са на самата граница на вода и суша представляват още по-сложна задача. При тях за да се постигне резултат е необходимо да се прилага комбинирана методика. Представени са специализираните институти и организации натоварени с дейността по опазване и проучване на морската история и археология. Специално място между тях заема Центърът за подводна археология.¹⁹

Акцентирано е върху няколко особени институции и колекции със важно значение за българското културно и историческо наследство като т.нар. „Секретен фонд”. Той е създаден от българската държава в периода, когато българското общество е концентрирало силите си за обединение на българските земи, останали под чужда власт. Изгражда се специфична доктрина за

18 Курс лекции в НБУ на К. Ст. Порожанов по Подводна археология и морска история и култура на Източното Средиземноморие; Лазаров, Михаил. Курс лекции по морска история във Варненски свободен университет до 2007 г. http://www.naps.bg/vu_subj_detail.php?vu_id=12&subject_id=1343 [ползвана на 12.12.1012]

¹⁹ ЗКН: Чл. 21. (1) Центърът за подводна археология е държавен културен институт в областта на опазване на подводното археологическо наследство на Република България.

същността на „българското културно наследство” и конкретни мерки за неговото опазване. Създаден е корпус от експерти в действащата армия. Водещите български учени – археолози, етнографи, лингвисти, епиграфи, историци са мобилизирани в армията. Дадени са им звания „полкови или армейски етнографи”. В критичните условия по време на война те са извършвали най-висша форма на експертна дейност - спасяват исторически паметници на културата, планирани за унищожаване от противника. Целта на врага е да се премахнат всички свидетелства за българския характер на териториите откъснати от България. По време на спасяване на тези паметници на културата се е извършвало пълно и прецизно научно документиране. Всеки от мобилизираните експерти е водил подробни дневници за своята дейност.

Има и изключения при формирането на колекции на в специализирани национални културни и научни институти в Р. България. Такъв пример е огромният османски архив в Народната библиотека в София. Запазен и съхранен по случайност след като е предаден във вид на стара хартия за преработване в български фабрики. Поради недостатъчен брой на експерти на този етап само малка част от него е проучена и публикувана.

Друг пример за колекция от предмети с произход извън България и без връзка с българската култура и история е Галерията за чуждестранно изкуство в София. Идеята е била да се изгради модерен музей на изкуствата със световно значение. Независимо от произхода на предметите в галерията цялата дейност по тяхното идентифициране, сертифициране и експониране е извършено от български експерти.

В третия под параграф 1.3. Традиции в идентификацията и оценяването на музейни исторически и археологически ценности.- е проследено в хронологически и логически порядък създаването и развитието на всички елементи на експертна дейност в България от 1989 г. до и около 2005 г. Този период се характеризира с въвеждането на колективна отговорност при вземане на решенията за идентифициране и оценяване на предмети. Това е ставало чрез работата на т.нар. „Окръжни оценителни комисии” и „Национална оценителна комисия”. Изисквало се е изработване на историческа

справка за всеки представен на комисията предмет, описание и предложение за обема на възнаграждението. Особеното е, че чрез историческата справка е извършвана частична идентификация и е давана кратка научна характеристика. Предвид статута на „общодържавна собственост“ на всеки един предмет той не е бил закупуван или откупуван. На приносителя в съответния музей е била определяна сума под форма на възнаграждение. Тази сума е била само процент от реалната стойност на предмета, но публичност получава термина „откупка“.

В четвъртия под параграф 1.4. **Нормативна уредба и практика в областта на експертизата на музейни исторически и археологически ценности до 1989 г.** – се разглежда периода от създаването на организация по опазване на културните ценности през 1888 г. до 1989 г. Избран е този подход за да се експонира по-разбираемо за много целия процес. Значителна част от работещите в българската музейна мрежа са преки участници в оценителни комисии и са действали при условията на ЗПКМ от 1969 г.

Системата по опазване на старините организирана от княжество и царство България е била много ефективна. Създадени и веднага са приложени първите класификационни системи за предметите попадащи под защитата на държавата. Законът за старините обобщава предходните документи и създава устойчива среда за културните ценности до промените след 1944 г.²⁰

Проследени са и документите издадени от новата власт след 1949 г. С редица постановления вместо със закон се регулира културното историческо и археологическо наследство. Такова е Постановление № 1608 на Министерския съвет, прието на 30 декември 1951 година²¹ с което се ръководи музейната дейност в периода на т.нар. „идеологическо преустройство“. За първи път термина „експертен“ се появява в Наредба № 7 на Комитета за

²⁰ ДВ, г. XXXIII, бр. 37, 18. II.1911 (Законът включва осем отделни глави: общи разпоредби; организация на службата за старините; запазване на старините; движими старини; недвижими старини; разкопки; археологически музеи; и наказателни и преходни наредби.).

²¹ Виж: Известия на Президиума на НС, бр.7, 1952г.

култура²² с който се определя стойност на паметник на културата и обем на възнаграждението за него.

Следващият под параграф 1.5. **Нормативна уредба и практика в областта на експертизата на музейни исторически и археологически ценности след 1989 г.-** представя действията предизвикани от мнения на български и чуждестранни експерти за правилно решаване на проблема с българското културно наследство. Разгледани са поредица от документи от периода преди приемане на Закона за културното наследство. През 1996 г., екип ръководен от Ч. Ландри предлага насоки на действия, за да се структурира бъдещата политика в тази област²³.

През 2008 г., работна група от Съвета на Европа предлага българското правителство своето мнение по проекта за нов закона за културното наследство.²⁴ Работата на екипа е резултат от дейността на експертите от Дирекцията за Културно и Природно Наследство, DGIV при Съвета на Европа. В заключенията са включени и резултати от изследванията на експертите от Програма за техническо сътрудничество и консултации при Съвета на Европа. Коментирани са редица недостатъци в българския проект, които не отговарят на европейските стандарти и са оценени като старомодни. За да има реална полза освен мнения и препоръки има и сериозни опити да се въздейства, чрез български институции в позитивна посока.

Относно прилагането на експертна работа за пример може да се види одитът на Сметната палата от 2005 г. Той показва, че има

²² ДВ бр. 11, 1976 г.

²³ Съвет на Европа. Съвет за културно сътрудничество. европейска програма за преглед на националните културни политики. Културната политика в България. Доклад на европейски експертен екип от Чарлз Ландри. 1996 г.

²⁴ СЪВЕТ НА ЕВРОПА АТ(2008)101. Образование и Култура ДГ. Програма за култура. Страсбург, 27 февруари 2008. Регионална програма за културно и природно наследство в югоизточна европа 2003-2008 (RPSEE). План за изграждане на институционален капацитет – ПИИК група със специално назначение за законодателна подкрепа. Доклад на Мисията, България, юни 2007. Програма за техническо сътрудничество и консултации. България, Доклад на Мисията, юни 2007. Изготвен от проф. д-р по философия Фридрих Лют Romisch-Germanische Comision. Германски Археологически Институт. Palmengartenstrasse 10-12, 60325 Frankfurt am Main

достатъчна степен на яснота в различни институции по отношение опазване на културното наследство, но за експертиза не са определени и изразходвани никакви средства.²⁵

Това, което се случва в периода от 2009 до днес напълно потвърждава наблюденията, че от недоброто функциониране на ЗКН се възползват субектите, провеждащи интересите на заинтересовани извън страната. За тях територията на Република България е изгоден „ресурсен източник”. На фона на публикуваната още през 2004 г., Европейска конвенция²⁶, от която биха могли да произлязат стъпки в правилна посока за създаване на нов закон е видно, че и до днес не е направено достатъчно в интерес на българското общество.

В под параграф 1.6. **Експертиза и експерти.** – е даден кратък преглед на съществуващата нормативна база и практики относно статуса на специалистите утвърдени за вещи лица и експерти. Отчетени са неблагоприятия и слабости на функциониране на тази дейност специално в сегмента експертиза на исторически и археологически ценности. Останали от миналото проблеми пречат и понякога блокират експертната дейност. Накратко основните се формулират така: приемане и поставяне на служебни лица в позицията на „независими експерти”; допускане на възможността за пренасяне на професионално и личностно противопоставяне в съдебни дела, а също и решаване на научни проблеми в залите на съда²⁷. Възможни са и явни конфликти на интереси. Такъв е случаят с предоставянето на артефакти от съда на същите институции, които са излъчили експерти.

Освен законовата регламентация в регулацията на експертната дейност са необходими и морално-етични репери. В труда е предложен вариант за Етичен кодекс на експерта на

²⁵ Република България. Сметна палата. ДОКЛАД за резултатите от извършения одит на изпълнението на дейността по опазване, консервация, реставрация и експонация на движимото и недвижимо културно наследство в Република България. Снежина ЧИПЕВА, член на Сметната палата и ръководител на отделение VII. София, 2005г.

²⁶ Европейска конвенция за опазване на археологическото наследство. Обн. ДВ. бр.70 от 10 Август 2004г.

²⁷ Владимирова-Аладжова, Дочка. Сол, пипер... и археология. София, 2009, 7

исторически и археологически ценности. Той е изработен на базата на съществуващия Етичен кодекс на музеите от 1986 г.²⁸ За да се постигне успех авторът предлага да се направи и крачка в посока да се очертае и надгради дейността на музейния експерт над статута на музейния служител изобщо. Важно е да се избегне инерцията следствие на десетилетията работа в условията на една единствена собственост – държавната.

Друг важен проблем в реализацията на експертната работа е прокарване на ясно разграничаване между научната дейност и практическото изпълнение на експертизата. Необходимо е да се разбере, че добрият специалист в своята област историк, археолог, нумизмат, епиграф и пр., все още не е изграден експерт. За да се случи това е необходима допълнителна подготовка. Едва тогава ще е налице експерт готов да поеме предвидената от закона отговорност и да даде продукт, който отговаря на приетите изисквания и стандарти. Много важна е направената констатация след анализа на учебните планове и разчетите на специализирани научни институти и висшите учебни заведения по отношение обучението по експертиза. На този етап няма такива с малки изключения в някои магистърски програми.

В под параграф 1.7. Дефицити и слабости на съществуващата експертиза.- е предложен кратък анализ на проблемите пред експертизата на културни ценности. Състоянието на експертизата на исторически и археологически ценности във всичките ѝ възможни аспекти е напълно зависима от ЗКН и неговото хармонично функциониране. Всеки проблем произлизащ от него рефлектира и върху качеството на експертната работа.

Друг основен проблем оказващ сериозно влияние върху работата на експертите е недостатъчната обезпеченост с технически средства. Това лишава експертите от възможността да получат анализи и резултати в мястото където живеят и работят. Често не е

²⁸ Етичен кодекс на музеите приет с решение на 15-та Генералната асамблея на ИКОМ в Буенос Айрес (Аржентина) на 4 ноември 1986 г., изменен и допълнен от 20-та Генерална асамблея в Барселона (Испания) на 6 юли 2001 г., реформиран от 21-та Генерална асамблея в Сеул (Южна Корея) на 8 октомври 2004 г.

възможно или допустимо да се транспортират ценности до големите лаборатории в столицата.

Не са изградени и приети единни стандарти, изследователски критерии и система на подготовка на експертите на исторически и археологически ценности. Не се ползва положителния опит от други сфери на експертизата, където съществуват даже специализирани институти.

Изключително важен фактор в доброто функциониране на специализираната експертиза е изработването и поддържането на регистър на образците за сравнителни изследвания. На сегашния етап не съществува не само регистър, но също единна и достъпна за експертите информационна система с база-данни за културни исторически и археологически ценности.

Опорни точки за решаване на основните слабости могат да се търсят в добре функциониращите звена на съдебната експертиза. Има добри примери и в други области. Като пример може да се посочи Закона за независимите оценители²⁹ и свързаната с него Наредба за анализите на правното състояние и приватизационните оценки³⁰. Макар, че обект на закона не са „движимите културни ценности” (Чл.6.(2 и 7) указанията относно експертната работа дават положителна насока за развитие също и за експертизата на исторически и археологически ценности.

Констатирано е отсъствие на браншова организация на експертите на исторически и археологически ценности. Това лишава експертите от възможността въвеждане на професионална регулация между тях самите. Този дефицит не позволява да се извършва преценка на тяхната професионална подготовка и качеството на експертната им дейност.

Установена е и голяма доза на непрозрачност при подбора и назначаването на вещите лица или експертите. Това важи за самата

²⁹ Обн., ДВ, бр. 98 от 14.11.2008 г., в сила от 15.12.2008 г., изм., бр. 49 от 29.06.2010 г., доп., бр. 62 от 10.08.2010 г., изм. и доп., бр. 19 от 8.03.2011 г., в сила от 9.04.2011 г.

³⁰ Приета с ПМС № 113 от 31.05.2002 г., обн., ДВ, бр. 57 от 11.06.2002 г., в сила от 10.07.2012 г.

системата за привличане на лицата, натоварени с извършване на експертна дейност.

Обобщено е мнението на изследователите, че е възможно регулирането на процеса за експертизата на културни исторически и археологически ценности би могло да се уреди с отделен раздел в сега съществуващия ЗКН и прилежаща наредба.

В под параграф 1.8. **Дефиниция и терминология за експерти и вещи лица**.- е представен анализ на нормативната база по отношение на терминологията за специалистите натоварени с експертни функции. Регистрират се различия в начина на дефиниране на лицата, извършващи експертиза. В различните нормативни актове на действащото българско законодателство могат да се видят две дефиниции. Например в Закона за съдебната власт от 2003 г., новите НПК, АПК (с промените в сила от 12 юли 2006 г.), както и Наредбата от 2008 г. за условията и реда за определяне на възнагражденията на вещите лица, законодателят определя термина “вещо лице”. В някои нови закони, като Закона за обществените поръчки, Закона за концесии и други е използвано съвременното понятие „експерт”.

В българското законодателство след приемането на Наредба № 1 от 5 май 2004 г. за условията и реда за определяне на възнагражденията на вещите лица³¹ вече има определение. То е дадено в член 1(1) и гласи, че вещото лице е “специалист със специални знания и умения, включен в списък по чл. 200 б или специалист по чл. 401 в от Закона за съдебната власт”.

Приложени са сравнителни таблици за дефинициите според различните нормативни актове.

В отделен абзац към под параграф 1.8.0. **Съдебната експертиза като модел за независимата: статус и организация. основни документи, на които се базира**.- се разглежда организацията на съдебната експертиза като модел за работа при експертизата на културни исторически и археологически ценности.

³¹ Издадена от ВИСШИЯ СЪДЕБЕН СЪВЕТ, Обн. ДВ. бр. 51 от 15 юни 2004 г., изм. ДВ. бр. 29 от 5 април 2005 г.

Има сериозни различия при организацията, възлагането и изпълнението при нея и т.нар. „независима експертиза”, но при сегашните условия в Република България, няма друга база за възприемане на позитивен опит.

Анализира се присъствието на термина експерта/вещо лице в следните закони: закона за съдебната власт; гражданския процесуален кодекс; наказателно процесуалния кодекс; наказателния кодекс.

Разгледани са и видовете списъци с вещи лица и опита по изготвяне и утвърждаване на списъците. Изведени са аналогии на базата на опита и възможностите за използването му от областта на съдебната експертиза в други сфери.

Накратко в абзаци 1.8.2., 1.8.3., 1.8.4., 1.8.5. е проследено отразяването на термините нещо лице и експерт в Закона за съдебната власт, в Гражданския процесуален кодекс, в Наказателно процесуалния кодекс и в Наказателния кодекс. Показани са и видове списъци с вещи лица.

В параграф & 2. **Специфика на експертизата на исторически и археологически ценности.**- е представена идеята какво представлява изобщо експертизата като високо отговорна дейност. Действието, което има експертизата е от момента на приемане и е с перманентно последващо влияние без времево ограничение. Експертизата действа в конкретната ситуация, в която е назначена, но има въздействие в много други различни области. Отговорността е, както в посока на обществото, така и към личността на експерта. Отговорността за човешки съдби няма давност в морален план. Това обуславя и огромната степен на отговорност на експертизата в обществения живот.

Извършването на експертизата се реализира чрез прилагането на набор от характеристики, умения и знания. Експертизата може да е дело на един човек, който се дефинира като експерт, или на експертна система. Различни са хипотезите за възникването и проявлението на експерта и експертизата. Приема се, че специалните проявления се дължат на фактора на човешкия капацитет за повишена адаптация към физически и социални среди. Допуска се, че развитието и натрупването на експертен опит се създава чрез дълги

периоди на целенасочена практика. В областта на индивидуалната експертиза е необходима практическа работа от около 10 години преди да се пристъпи към даване на самостоятелни експертни заключения. Няма известни и възприети коефициенти базирани само на времеви, или количествен критерии, за да се даде статут на експерт в областта на историческото и археологическо наследство от ценности.

Върху работата на експерта не се оказва влияние, а експертизата, по дефиниция, е независима. Тя се извършва от хора, които не позволяват да им се въздейства. Те следват посоката на дадената от тях самите обективната преценка.

Има задължителна последователност и задължителни стъпки, които следва процеса на експертизата. Тя се изпълнява в определен срок, който е преценен от самия експерт.

Експертът е в състояние на перманентно обучение и актуализиране на знанията и уменията си.

Експертизата на културни исторически и археологически ценности е много сложен комплекс от знания и умения, организирани по строги правила. По своята специфика тя се докосва до редица други области и дисциплини.

В параграф 2.1. **Организация и етични норми.** - е разгледан проблема за възможността да се изгради организация основана на етични норми обединяваща експертите на исторически и археологически ценности. Понастоящем в Р. България не съществува обща и единна браншова организация на експертите и вещите лица. Това е валидно и за експертите в областта на историческите и археологическите ценности. Поради това, че все още няма изработен етичен кодекс, обединяващ експертите на културни ценности авторът проучи наличните правила и като добави свои виждания предлага свой вариант. Той е представен под работното заглавие „Проект за етичен кодекс на експертите на културни ценности”. До голяма степен проектът е заимстван от вече приети и работещи етични кодекси на други организации. Етичните стандарти се въвеждат на добра воля и играят важна роля за работата на вещите лица и експертите. Те не са задължителни, но играят ролята на регулатор и допълват останалите законови механизми. Етичните стандарти

оказват необходимото допълващо влияние върху ефективността на експертната работа. Оказват осезаемо влияние и върху укрепване на системата за изграждане на отношения на доверие със сродните организации и възложителите. Те подпомагат обмена на информация между експертите.

ГЛАВА ВТОРА

МУЗЕЙНИЯТ ЕКСПЕРТ В ОБЛАСТТА НА АВТЕНТИФИКАЦИЯ, ИДЕНТИФИКАЦИЯ И ОЦЕНКА НА МУЗЕЙНИ ИСТОРИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ЦЕННОСТИ. стр. 130-250, (е представена в 2 параграфа): &1. **Музейният експерт в областта на автентификация, идентификация и оценка на музейни исторически и археологически ценности.** и &2. **Приемане на задание за изготвяне на експертиза, противоречия и конфликт на интереси, възнаграждения на експерти и вещи лица.**

В под параграф 1.1. **Автентификация.**- авторът разглежда автентификацията като основен метод за противодействие на измамата, както към отделни личности, организации и институции, така и към обществото като цяло.

Използването на техники за измама съществува и се развива заедно с развитието на всички други дейности в човешкото общество. През всички исторически периоди и от различни човешки общности са полагани специални усилия за разузнаване, дезинформация и манипулация на външните за тях обединения, етноси, страни. Мощни импулси за развитие и усъвършенстване на технологиите на измамата се регистрират по време на войни, катаклизми и кризи. Ползването на стратегии и тактики за измама е неизменна част от човешката дейност.

Измамата се разглежда чрез проявлението на т.нар. четири канонически стратегии на информационната война. Самите стратегии имат в основа си информационните игри, като елемент на теоретична рамка за бъдещо моделиране и анализ.³² Познати са като: Увреждане и унищожаване; Корупция; Предизвикване на дисфункция и Поддривна дейност. В зависимост от това, на какъв етап от съществуването си се намира всяка система, тя има ресурс от съпротивителни сили и собствена защита. Материалните свидетелства и нематериалните ценности от живота на съответната система носят в себе си информационни послания, които изграждат нещо като аналог на „имунна система” на тази общност. Срещу

³² Kopp, C. Classical Deception Techniques and Perception Management vs. the Four Strategies of Information Warfare, Monash University, Australia 2005.

нейната цялост се насочват четирите стратегии. Познати са няколко основни направления на дейност за реализирането им в областта на историческите и археологически ценности:

А./ Производство и продажба на фалшификати на реални прототипи³³ на исторически и археологически ценности с много висока стойност;

Б./ Изкупуване на оригинали и извличането им от определени страни, райони, зони;

В./ Унищожаване и прикриване на важни паметници носещи информация за етническа, верска, държавна или общностна принадлежност;

Г./ Измисляне и изработване на нарочни фалшиви паметници които се представят за оригинали с определена цел.

От дейностите свързани с измамата произтичат и изисквания според които, експертите следва да положат максимални усилия за установяване на всички релевантни обстоятелства, преди дадена информация или предмет да бъдат възприети като автентични. Експертът трябва да е подготвен да извърши всички процедури по процеса на т. нар. „Дю дилиджънс“³⁴. Едва след обстойно проучване относно произхода на дадена културна ценност може да бъде взето решение за нейното придобиване.

При спор за принадлежност към определена културна традиция или при кражба на културни ценности експертите извършвайки този процес могат да докажат принадлежност или собственост.

В допълнителни пасажи към под параграф 1.1. **Работа на експерта за извършване на автентификация на исторически и археологически ценности.** – е проследено най-важното от извършването на процеса на автентификация. Това е първата стъпка на експерта и е най-сложната експертна дейност в областта на културно-историческото наследство. Възможността за изпълнението

³³ Образец, който се ползва за модел на работа при изработване на художествен проект. Може да бъде оригинална древна монета или предмет, графичен проект, художествена рисунка, снимка и пр. При фалшификаторите много често за прототип се взема оригинален, автентичен артефакт с висока стойност и качество.

³⁴ Due diligence: ИКОМ, Каталог на ключовите думи на Етичния кодекс на музеите.

на този процес е свързано с много изискванията повече от обичайното обучение. Експертът следва да извършва практически действия успоредно сравнявайки оригинални предмети и техни фалшификати. За да се реализира подобно обучение е необходимо да се изгради солидна система от материална база, регистър на фалшификатите, научни публикации върху оригиналите, специализирани каталози и конкретни указания за всеки разкрит фалшификат. Към сегашния етап на развитие на експертизата в Р. България може да се констатира следното: малко и недостатъчно налични обобщаващи трудове и публикации от академичен характер, повечето трудно достъпни; с тази дейност се ангажират сравнително активни, но непрофесионални сдружения от колекционери и любители в мрежата, които се противопоставят на фалшификаторите и фалшификациите.

В абзац 1.1.1.1. **Последователност на действията при автентификация.** - са дадени конкретни указания какво следва да се направи в процеса на обучение. Най-общо то може да се обобщи така: отлично познаване на фалшификата, чрез директна работа с него; също толкова добро познаване на прототипа от, който е заимствано; регистриране и документиране на всички стилови и технологични прилики и разлики между фалшификата и прототипа; прилагане на подходящ алгоритъм за бързо разпознаване на фалшификата по комплексни белези.

За да се изпълни процеса по автентификация според стандартите в 1.1.1.2. **Работна карта на артефакт и кратка идентификационна карта. Начини на работа.** – е показано каква работна карта е необходимо да се попълни. А в 1.1.1.3. **Основни методи за установяване на фалшификат на монети, медальон, монетовиден паметник и други антични артефакти.** - са изброени конкретните действия на експерта подредени в необходимата последователност.

Втората основна стъпка при работата на експерта е обособена в параграф 1.2. **Идентификация.**- извършването на тази отговорна дейност е подчинено на научните изисквания и последователност на работа възприети като стандарти в страната и

чужбина. При изпълнението на идентификацията експертите следват указанието на закона. В ЗКН идентификацията е оформена в подробна последователност придружена с работна карта и е предназначена за издаване на експертни заключения от комисии съгласно Чл. 94. (2) от ЗКН. Не е задължително, но е желателно при работата си независимия експерт да следва подобна или близка процедура за извършване на идентификацията, както указаната нормативно. Но също така е важно да се търси по-висока степен на изпълнение и надграждане при идентифициране възложено от външни организации. Все още не е намерена и възприета най-подходящата формула за съчетаване на научните изисквания с практическата реализация при извършване на идентификацията. Това би дало и възможно най-доброто приложение в комплексния процес на експертизата изобщо. В Р. България все още няма единен стандарт за извършване на идентификация.

Третата основна дейност при експертизата е разгледана в &1.3. **Оценяване.** – макар и поставена на трето място в труда, тя се явява втора по степен на отговорност и сложност стъпка на експерта, след автентификацията. Представена е в детайли. Дадени са видовете оценяване - за стойност и възнаграждение, в различни валути. За справедлива, обективна оценка експертът уточнява поредица от важни детайла: точните параметри на заданието; вид валута и към какво време се насочва оценката (към момента, към минало, или за прогноза). При извършване на оценка се ползват помагала, примери, архив и специализирана база-данни³⁵. Показани са таблици за преценка на качество на запазеност, което влияе върху оценката. Коментира се и факторът „раритет” много важен върху резултата от оценяването. Освен т.нар. пазарна стойност са представени други видове като „емоционална стойност” и стойност на предмет с историческо значение. При археологическите предмети влияние оказва и ясният контекст на откриване. Изяснени са и принципите

³⁵ Пример за справка при оценка на монети са търговските каталози. Виж: Sear, David R. *Roman Coin and Their Values, Volume I, 280 BC-96 AD*, London, 2000. Също и резултати от аукционни разпродажби. Виж: Baldwin's Auctions Ltd, Dmitry Markov Coins & Medals, M&M Numismatics Ltd, The New York Sale XXVIII, Auction date: 5 January 2012; Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Auction 193, Auction date: 26 September 2011 и др.

вложени при определяне на коефициентите прилагани при извършване на оценки. Предложени са разумни граници за прилагане на различните коефициенти и са дадени конкретни примери за т.нар. „разтегнати” граници затрудняващи експертизата.

Предвид действието на инерцията от времето на единствената форма на собственост в България към днешния етап в областта на оценката на исторически и археологически ценности няма изготвени помагала³⁶.

В областта на съдебната експертиза се констатира, че при някои съдебни дела не се прави разлика между цена³⁷, стойност и възнаграждение. Необходимо е да се предложи вариант на обсъждане и се направят необходимите указания и корекции.

Оценки на исторически и археологически ценности се извършват също при организиране на изложби за нуждите на застрахователните компании. Ползват се от музейните институции при транспортиране на експонатите, при застраховане на експозиции и изложби, при изплащане на възнаграждения. Досега обичайно оценките се извършват от оценителни или нарочно назначени комисии.

За правилното и пълноценно протичане на експертизата от голямо значение е договарянето, възлагането и приемането на експертиза на историческа и археологическа ценност. Организацията и преценката са разгледани в & 2. **Приемане на задание за изготвяне на експертиза, противоречия и конфликт на интереси, възнаграждения на експерти и вещи лица.** – касае се за двустранен процес при който е нужно да се изпълнят редица условия. Необходимо е да се премине през следните етапи: изграждане мотивировка за приемане на експертизата, която включва ниво на компетентност, обхват и достатъчност; приемливост на условията на

³⁶ В каталога на ключовите думи на Етичния кодекс на музеите на ИКОМ се ползва термина ъпрейзъл (Appraisal) - Установяване по автентичен начин на стойността на дадена културна ценност или природен спесимен.

³⁷ Пример: МОТИВИ към присъда № 8/07.06.2011 г. по НОХД № 221/2011 г. по описа на Окръжен съд – гр.Враца; МОТИВИ към присъда по НОХД № 4 по описа за 2011г. на ШОС

работа, сроковете и принципа на формиране на възнаграждението; предлагане и приемане на план за технология на оценката и организация на работата; съобразяване на професионалните насоки и етични норми в конкретното задание и пр. Разгледано е в под параграфи: 2.1. **Технология на организация на работата и професионални насоки в дейността на независимия експерт на исторически и археологически ценности. Мотивировка за приемане на експертизата;** 2.2. **Изработване на методика и технология на работа и внасяне при възложителя за утвърждаване;** 2.3. **Организация на работа при съдебни експертизи;** 2.4. **Методика на изготвяне на експертиза. последователност на работа при организиране на експертиза.** За всяка дейност и под дейност са предложени конкретни примери обобщени от вече успешно извършени експертизи. Разгледани са и казуси към които са дадени решения.

В & 2.4.1. Начини на документиране на различни предмети при изготвяне на експертиза. - много подробно са дадени насоки и начини за изработване на необходимата документация като снемане на метрични данни (размери, тегло, обем и пр.), изработване на фото документация, плоско или обемно сканиране и др., според сложността на заданието. При работа е задължително да се следва първичния документ. Изготвят се работни карти за всеки един предмет, което включва номерация, последователност, забележки, илюстрация и пр. Според вида на експертизата се прилага опис или каталог. За възложителя се представя копие на хартия което следва да включва цялата налична документация.

В & 2.4.2. Методи на работа. – указани са избора и прилагането на съответен научен подход. Решението се основава на диагностично проучване и научно изследване. В зависимост от спецификата се извършват и наблюдения, анализи, вземане на проби, провеждане на тестове и пр. След това се преминава към следващия етап - интерпретация на резултатите и атрибуция. При експертиза заключението е категорично, без предположения, двусмислия и несигурни изводи.

Задължителните стъпки в & 2.4.3. Изготвяне на експертизата.- са показани с подробности в необходимата

последователност. Подготовка: избор на заглавие и подзаглавие; точно цитиране на документите според които се извършва експертизата; отразяване на ситуацията в най-големи подробности; описване на задачите поставени пред експерта; вписване на срокове за изпълнение; изработване на методика на работа и технология на изпълнение. Съгласуване на методика и технология на работа. Извършване на същинската експертна работа: обобщаване на резултатите; изготвяне на заключението; изработване на албум (на хартиено копие и електронен вариант), комплектуване и предаване на експертизата.

Подробно са описани вариантите и разновидностите на документите в & 2.4.4. **Документи, които издава и подписва експертът.**- първият е стандартна експертиза. Тя е пълна и включва всички изброени елементи и стъпки. Експертно мнение - то е непълно и служи за ориентация на възложителя. Експертна оценка само за стойност. Експертиза, структурирана с допълнителни клаузи извън стандартните по искане на възложителя. Сертификат за автентичност и пр.

При приемане и предаване на материалите и документацията за експертиза е необходимо да се изготвят Разписка или Протокол, върху които задължително има дата и се подписват от експерта на всяка страница. При взаимоотношенията на експерт с възложител физическо лице също има набор от документи. Те са разгледани в & 2.4.5. **Видове документи изисквани от физически лица.**- регистрация на колекцията или групата предмети дадени за експертиза; документ за притежаване и физическо владение на предметите, декларация за собственост свободен текст, ако няма други документи за произход придружаващи предмета при внос от чужбина.

Един от основните проблеми стоящи за решаване в национален план е конфликта на интереси в процеса на експертизата на исторически и археологически ценности. Той е разгледан в & 2.4.6. **Противоречия**

и конфликт на интереси³⁸. Добри и лоши практики, казуси и примери. Посочени са някои от най-главните. Създава се опасност за работата на експертите и резултатите отразени в експертизата, когато те променят вида на оригинала или състоянието и композирането по време на извършване на експертизата. Особено опасни са подобни действия при съдебни експертизи, защото съда бива поставен в патова ситуация и не може да реши подобно дело. Промяната на оригинала чрез почистване, реставриране, консервация и др. действия променя обекта на делото и реално може да доведе до неговото разпадане. Посочени са примери от практиката в Р. България за добри и лоши практики в тази насока. Обобщава се въздействие на практиките върху работата на експерта. Добрите са наличието на ясна регламентация в нормативните и поднормативни документи. Лошите са липса на общи критерии при изготвяне на експертизите, неправилното изготвянето на първичен документ, допускане на промяната на същността, състоянието и външният вид на обекта на експертиза.

Дадена е позицията на автора и разбирането му за конфликт на интереси, когато предметите, обект на експертизата се предоставят с определение на съда на институцията излъчила експертите по същото дело. Неправилно е допускане за разглеждането и решаването на научни казуси в съдебни дела.

В & 2.4.7. Добри практики в някои страни на ЕС.- са дадени са конкретни примери от: Испания. Основен принцип, при изработването на експертна оценка за артефакт-културна ценност, е администрацията да функционира според условията на т. нар. обвързана компетентност. Когато подадена молба за изготвяне на оценката е изпълнена стриктно, според изискванията, предвидени в

³⁸ *Conflict of interes* – съществуването на частен интерес от естество да накърни обективността и безпристрастността при вземането на решения в сферата на музейното дело и експертизата на исторически и археологически ценности. Виж: ИКОМ, Каталог на ключовите думи на Етичния кодекс на музеите.

закона - администрацията е длъжна да издаде съответното разрешение. Държавата упражнява своето „привилегированото право”, след като получи референцията от Съвета по квалификация, оценяване и износ на обекти от историческото наследство³⁹;

Великобритания. В Обединеното кралство функционира специализиран орган за оценяване. Това е т.нар. „Ревизираща комисия”, която по своя статут е независима. Тя е специализиран консултативен орган и действа успоредно с експертните съветници към националните музеи; Франция. В закона е предвидено, че привилегированото право може да се упражни от държавата и в полза на частни лица. Това е така с оглед запазването на културните ценности на държавна територия и изготвяне на пълно досие, до което държавата има достъп, независимо, че артефактът се владее от физическо лице.

³⁹ Методиева, Екатерина. Правна уредба на културното наследство. Испания. Сб.: Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ, София, 2006, 39-67; Същата. Правна уредба на културното наследство. Обединено кралство.София, 2006, 87-101.

ГЛАВА ТРЕТА

РАБОТА НА МУЗЕЙНИЯ ЕКСПЕРТ ПО ИЗРАБОТВАНЕ НА ЕКСПЕРТИЗА ЗА ПРЕДМЕТИ ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ И ИСТОРИКО-ЕТНОГРАФСКИ ХАРАКТЕР. стр. 251-402, (е представена в 3 параграфа):

В параграф 1. **Работа на музейния експерт по изработване на експертиза за предмети от археологически и историко-етнографски характер. Първа втора и трета база.**- са предложени основите за работа на музейния експерт по изработване на експертиза за предмети от археологически и историко-етнографски характер. Дава се точно указание за действие по първа, втора и трета база. Представени са в разбивка в под параграфи 1.1. **Археология.**- където са показани задължителните знания, които следва да са натрупани преди експерта да започне работа. По-важните от тях са: отлично познаване на основните исторически периоди, регистрирани в България и определящите публикации; проучванията отнасящи се за териториите, населявани от траките през древността; провинциите, населени предимно с тракийско население, по времето на Римската и Ранно-византийската империя; териториите, владени и усвоявани през различни периоди от историята на Първата и Втората българска държави; районите, населявани преимуществено с българско население, в рамките на Османската империя. В районите се включват и т. нар. „контактни зони”.

Необходимо е перфектно познаване на основната маса археологически материали, които са обект на експертна работа. Става дума за предмети и монети откривани в големи количества и при систематична повтораемост. За предметите това са най-вече накити, керамика, оръжия, инструментариум, утилитарни вещи и пр. За нумизматиката всички локални монетосечения, имперските монети, т.нар. провинциални монети сечени в градовете по нашите земи. За предметите и монетите са предложени работни карти съобразени с изискванията на експертизата.

По подобен начин и подход, както към археологическите ценности е разгърната темата и в &1.2. **Работа на музейния експерт по изработване на експертиза за предмети от историко-етнографски характер.**– Изискванията към експертите за първа база са: отлично познаване на основните обичаи, обреди, персонажи и атрибути, регистрирани в българската традиционна култура; детайлни знания за историко-етно-географските зони, главните обекти и етнографски комплекси на територията на страната от които произхождат артефактите, публикации, експозиции, фондове; солидни знания по късно средновековна и възрожденска българска история етнография/етнология, културна антропология; перфектно познаване на обектите на експертиза-носии, накити, оръжия, утилитарни предмети, култови атрибути; натрупани необходими знания по въздействие на историческите периоди и средата върху артефактите, отчитане на допълнителна намеса и измерения на регистрираните промени върху оригиналите. За втора база се изисква: прилагане на специфични методи на работа, след извършване на идентификация – установяване на автентичност на предмет/артефакт, като главно условие за продължаване на експертизата; изготвяне на работна карта за отделния предмет, включваща фото документиране, при определени условия, описание, технически данни; изготвяне на предложение за експертиза; извършване на проверка по достъпни информационни канали; критичен поглед върху предложението; изработване на окончателен вид на експертизата завършваща с категорично заключение.

За по-пълно профилиране се предлагат и изискванията необходими за работа с нумизматичен материал разгледани в &1.3. **Работа на музейния експерт по изработване на експертиза за монети и монетовидни паметници.** Подходът и подготовката са близки до работата с археологически ценности. За да стартира на първа база и се продължи работата докрай се изисква следното: отлично познаване на основните дялове на нумизматиката и видовете монети, регистрирани като местонамиране в България; детайлни знания за технологията на производство-подготовка на ядрата, методи на оразмеряване и отмерване на теглото, сечене/коване; леене, ецване, гравирание; познаване с подробности на основните научни

публикации по нумизматика, както и за оригиналите, намиращи се в експозициите и фондовете на музеите; перфектно разпознаване на фалшификатите на предмети и монети; солидни знания по стара, средновековна и българска история; устойчиви знания по митология, иконография и хералдика; добри познания по епиграфика и сфрагистика; перфектно познаване на монетите по експертизатаноминнали, иконографски схеми и модели, метал, емисии, маркировки, периоди на циркулация и датировка, доработки и ползване след времето на активна циркулация (накити, харонови оболи...); необходими знания по въздействие на средата върху монетите, отчитане на допълнителна намеса (която не е свързана с функцията им) и времеви измерения на регистрираните промени. За втора база са необходими: прилагане на специфични методи на работа, след извършване на идентификация – установяване на автентичност на монетата, като главно условие за продължаване на експертизата; изготвяне на работна карта за отделната монета, включваща фото документиране, при определени условия, описание, технически данни; изготвяне на предложение за експертиза; извършване на проверка; изработване на окончателен вид на експертизата, със заключение.

Много подробно са разгледани действията на експерта при извършване на наблюдения и обследване на предмети в & 1.4. **Необходими знания по същността на обектите, въздействие на средата върху артефактите, отчитане на допълнителна намеса и времеви⁴⁰ измерения на регистрираните промени.** Тези наблюдения са необходими преди експерта да се обърне за съдействие към лаборатории за специализирани анализи. При голяма част от случаите експертът може сам да се ориентира към какъв вид специалист или лаборатория следва да се обърне. Така се спестяват време и средства необходими за същинската работа.

⁴⁰ Възможни са намеси, както от времето на създаване на оригинала, така и от по-късни епохи.

В параграф 2. **Работа на музейния експерт по изучаване на генезиса и процесите, свързани с производството на фалшификати на исторически и археологически ценности.** - е направен обзор на темата за фалшифицирането на исторически и археологически ценности, която е сравнително нова за българската изследователска общност. Освен това досега тя не е била в центъра на полезрение на българските учени и експерти. Представена е позицията на автора включваща: значението на оригинала за историята; опасности при заменянето на оригиналите с фалшификати за развитието и бъдещето на цивилизацията; фалшификатите в миналото; регистрирани екземпляри от различни епохи⁴¹; проучвания и публикации за фалшификати на предмети и монети. Предложени са и вижданията за подготовка на експертите: умения за познаване на фалшификатите, репликите и копията, както и ателиетата/работилниците за тяхното производство. Познаване на източниците за търсене на допълнителна информация. Създаване на собствена информационна база за фалшификатите. Изготвяне на работна карта за всеки регистриран/разпознат фалшификат. Дадено е мнение за необходими знания по начините за изкуствено състаряване на фалшификатите и придаване на вид на автентични. Различните белези са - механични износвания, термични въздействия, галванични покрития, фалшива патина и др. От изключително значение е изработването на публичен информационен канал за разкриване на фалшификатите със свободен достъп, като превантивно действие за предпазване от проникване в музеи, колекции и публикации и представянето им за оригинали.

В & 2.1. Методи на индивидуална работа на експерта за установяване на фалшификат на артефакт, старинна монета, медальон, монетовиден паметник или друг вид предмети. – указани са начините на разпознаване и анализиране на вече публикуваните фалшификати. Практиката показва, че стеснявайки собственото си поле на интерес и повишавайки експертната си подготовка всеки участващ в полето на изследване създава условия за

⁴¹ Sayles, W. G. Classical Deception. Counterfeits, Forgeries and Reproductions of Ancient coins. Iola, WI, Krause Publications: 2001

успешна колективна работа. Като предлага своите категорични резултати всеки експерт изгражда пълноценен сегмент. Подредени един до друг те създават работеща експертна информационна система.

В детайл са разгледани в & 2.2. **Фалшификати в нумизматиката**⁴². – белезите по които могат да се разпознаят фалшификатите: това са малките следи от въздушни балончета (шупли, перли); едва забележимите следи от работата с фини инструменти; промени в състава и чистотата на метала; наличие върху монетата на допълнителна обработка, с киселини или други агресивни химически агенти; да се следи за наличие на остатъци от матричен отпечатък; стриктно обследване на повърхностите и особено гуртовете за следи от изкуствено обгаряне; да се отчита степента на износване на монетите от различните епохи; да се извършва внимателен оглед на гурта.

За пръв път се описват фалшификаторски работилници в България в & 2.3. **Ателиета за фалшификати, копия и реплики в България**. – с кратки характеристики са представени т.нар. ателиета чрез разкритите до момента техни продукти и придружени с кратки характеристики⁴³.

Освен за монети съществуват и работилници за фалшификати на предмети отразени в &2.4. **„Ателиета” за фалшифициране на археологически предмети**. Има опити за фалшифициране на съдове и предмети от емблематичните тракийски съкровища - Панагюрско, Боровско, Летнишко и Рогозенско. В основата на тези „смели” опити стои афера, при която изчезват

⁴² Weiss, R. "The Study of Ancient Numismatics During the Renaissance", In: Numismatic Chronicle, London, 1968, 177-187; Lawrence, Richard H. *The Paduans, medals by Giovanni Cavino*. New York, 1883; Golenko, Konstantin V. *The Method of Counterfeiting Ancient Coins of the Bosphorous by M. Sazonov, as Told by Himself*. ANS Museum Notes Vol. 20 (1975), pp. 25-28; O'Hara, M. D. *Forgeries of Byzantine Coins from the "Beirut" and other "Schools"*. pp. 487-522 of "Byzantine Coins and Their Values, 2nd edition, London, 1987 и др.

⁴³ Prokopov, I., R. Manov. Counterfeit studios and their coin. Handbook of the individual collector. Sofia 2005, p. 16-17; Goldsborough, R. Black Sea Hoard and other Apollonia diobol fakes. http://www.snible.org/coins/black_sea_hoard.html

калъпите, взети от оригиналите, за да се произведат подаръци за високопоставени гости на държавата преди 1989 г. Текстът към фалшификатите на монети и предмети е подкрепен с цветна илюстрация.

Предлага се натрупан успешен опит отразен в &2.5. **Изработване на публичен информационен канал за разкриване на фалшификатите.**– със свободен достъп като превантивно действие за предпазване от проникване в музеи, колекции и публикации и представянето им за оригинали. Представен е вече реализиран проект в един от най-големите и авторитетни нумизматични форуми в света. Авторът показва фалшификати от цял свят в рубриката „Dr. Ilya Prokopov's Fake Ancient Coin Reports”⁴⁴ на която е редактор и модератор. В България няма аналог на подобна рубрика.

& 3. **Музейният експерт и работата му в областта на индустрията на исторически и археологически ценности и т. н. „люксов пазар”. колекционерство и необходимост от експертиза.** Най-общо е маркирана темата за „люксовия пазар”⁴⁵. Дадена е позицията на автора за местата където е възможно да се насочат за реализация обучените за експерти в & 3.1. **Възможни практически приложения на експертния труд.**– в областта на застраховането на предмети на т.нар. „люксов пазар”, колекции, музеи, галерии, изложби и пр.; в работата на митниците и особено на митническото разузнаване; в дейността на полицията и специално при разследването на културни ценности; в работата на общините; в дейността на финансови и консултантски компании и институции. В & 3.2. се коментира се процеса на възпроизвеждане и разпространение на исторически и археологически ценности. Представени са място и роля на експерта на исторически и

⁴⁴ Forum Ancient Coins' Services for the Classical Numismatics Community – позициониран в САЩ.

⁴⁵ Григорова, Валентина. Курс лекции: „Културното наследство: Пазар и инвестиции” в Професионално направление „Социология, антропология и науки за културата” Специалност „Културология” ОКС МАГИСТЪР Магистърска програма „Мениджмънт и социализация на културното наследство” в СУ „Кл. Охридски” [2008-2013].

археологически ценности в процеса на пропагандиране на българското историческо и археологическо наследство извън страната. Погледът към темата, показва, че в това направление определящите функции са отредени предимно на чиновници, а не на учените, специалистите и особено на експертите. Подходът на законодателя според изследователи на нормативната база все още е архаичен и вещев. Изобщо не са засегнати кардинални въпроси като интерпретацията на културните исторически и археологически ценности в масовата култура, медии, мрежи и пр.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ стр. 403-420.

Обобщава се темата за експертизата на исторически и археологически ценности в Р. България и се предлага оценка за състоянието и към 2012-2013 г.

Представена е най-обща схема на сегментите и характеристиките на предметите които изграждат музейните фондове. Анализира се степента на организиране, документиране и представяне на ценностите които съставляват музейните фондове. Приема се, че те все още не са структурирани като елемент на национален музеен комплекс.

Проследява се генезиса и развитието на някои от основните експертни дейности като идентификацията и оценката на исторически и археологически ценности през различните исторически периоди. Специално внимание е отделено на нормативната уредба и практиките в областта на експертизата на исторически и археологически ценности в България. Разгледани са основните дефицити и слабости на експертната дейност в областта на исторически и археологически ценности. Голяма част от тях се дължат на инерцията от миналото, но също и на отсъствието на определящи национални доктрини и стратегии относно националната памет и идентичност. Констатира се също и механично пренасяне на практики от съдебната към независимата експертиза. Все още не е установена единна система на дефиниране и терминология за обозначаване на самите специалисти работещи в тази област.

Предлага се конкретен подход съответстващ на специфика на експертизата на исторически и археологически ценности. Очертава се разликата между научно изследване и надграденото чрез експертизата. Придобиването на научна степен в никакъв случай не е достатъчно, за да се поеме отговорността и да се извърши експертиза. Оказва се понякога, че предмети, отговарящи перфектно по външни белези на оригиналите не са истински.

Освен развитието и усъвършенстването в чисто професионална насока експертът следва да изповядва и система от етични норми. В труда се предлага модел на система за организация, изграждане и прилагане на такива норми.

Извършена е диференциация на видовете експертиза и е дадена примерна програма за дейността на музейния експерт в областта на автентификацията, идентификацията и оценката на исторически и археологически ценности.

Автентификацията е поставена на първо място, защото без да бъде извършена е невъзможно да продължи експертната работа по конкретния артефакт. Представена е теоретичната база на „класическата измама” и нейните „четири канонически стратегии”. Предложени са конкретни действия за предотвратяване на измамата, както и последователността на прилагането им. Процеса на прилагане е конкретизиран с работни карти. Показани са стъпките и основните методи за установяване на фалшификати. О

Отделено е внимание и на втория основен елемент на експертизата – идентификацията. Той е добре дефиниран и е елемент познат от научно-изследователската дейност.

За оценката е приложен същия подход, както при автентификацията. Оценяването в условия на липса на легален национален пазар на културни ценности е сложна и отговорна дейност. Дадени са конкретни примери за извличане на коефициенти и оценяване на артефакти при различни изисквания на възложителя. Естествено продължение на труда е анализа на видовете експертизи и оценки извън съдебната сфера. Макар и ново явление – възлагането от физически лица се случва все по-често. Разгледани са подробно действията по приемане на задание и изготвяне на експертиза. За да се избегнат неправилни действия е обърнато внимание на случаите

при които има конфликт на интереси. Макар и кратко е разгледан и проблема с възнагражденията на експертите. За да не се утежнява текста в приложенията е представена по-подробно позицията на автора по тази тема. Представени са и подробни действия по технологията на работа, професионалните насоки и мотивировката на експерта за приемане на експертиза при различните видове възлагания. Обърнато е специално внимание на техническите изисквания и документация. Точно са посочени методите на работа при извършване на изследването за експертизата и следването на задължителните стъпки на експерта на исторически и археологически ценности. От тях зависи и вида на документа, който ще бъде издаден и подписан. За да се стъпи на добра основа са показани добри практики от някои страни на ЕС.

Детайлно се обясняват действията на експерта при работата му с археологически и нумизматични артефакти. Проследяват се методите и технологията на работа от общата подготовка до най-малките детайли.

Направен е разширен обзор и са представени известните фалшификатори от периода на 16 век насетне в Европа, както и т.нар. „ателиета” за фалшификати в съвременна България. Илюстрирани са с примери в приложенията. Дадени са указания за индивидуалната работа на експерта за успешно установяване на фалшификат.

Споделен е важен и успешно реализиран опит в създаването на публичен информационен канал за разкриване на фалшификатите като профилактика срещу проникването им в музеи и колекции.

Макар и неразвит т.нар. „люксов пазар” е предстоящ в България и затова в труда е обрнато внимание на работата на музейния експерт в тази добре развита в Европа дейност. Показани са насоките за приложение на експертния труд в различните области на живота. Част от реализацията е свързана и с възпроизвеждане и разпространение на исторически и археологически ценности. Разгледана е възможността за изучаване на експертизата на културни исторически и археологически ценности в сферата на висшето образование.

Сложният за практическо решаване въпрос по изграждането на ефективна трансмисия, за пренос на научното знание от областта на

историята към полето на прилагането в различните сфери на обществения и стопански живот може да се реши единствено в пълноценен образователен процес. Съществува осезаема необходимост за привеждане в действие на различните направления в т. нар. приложна история. За целта е необходимо първо да се изгради работещата формула за този нов процес. За разлика от точните науки, където критериите са ясни, в областта на хуманитарните и особено историята и археологията те следва да се разработят тепърва. Авторът е убеден, че е възможно цялото практическо обучение да премине в университетите. Условията позволяват това, а наличието на добре подготвени преподаватели се явява решаващ фактор. Авторът е категоричен, че истинското експертно обучение в рамките на Република България е възможно да се реализира в своята пълнота единствено в академична среда.

ПРИЛОЖЕНИЯ: стр. 421-451. За да бъде по-добре възприето и илюстрирано изложението са приложени коментирания работни карти, примерните писма до институции и възложители. Предложени са примерните методики за различните дейности при извършване на експертизата.

Дадена е позицията на автора по темата за възнагражденията на експертите и начините на договаряне.

В края на труда са приложени 25 страници с цветна илюстрация с текст към нея.

Предложеният труд е първа теоретична и практическа крачка към създаване на нова специалност в полето на т.нар. приложна история.

Справка за приносите на дисертацията:

1. Това е първият по рода си цялостен труд по Приложна история в областта на експертизата в Р. България. Извършен е синтез и е предложен научно обусловен модел за експертизата в областта на историята и археологията.
2. За пръв път в българската историческа наука и в музеологията в частност е поставена темата за експертизата на исторически и археологически ценности като отделна дисциплина.
3. За пръв път е представена цялостна концепция за експертизата на исторически и археологически ценности и същността на музейния експерт в различните му възможни проявления и в контекста на националния модел на културно-историческото наследство.
4. Методиката на работа на експерта на исторически и археологически ценности предложена в труда е дело на автора. Предложен е цялостен модел на работа на експерта във всички фази на експертизата: от научното изследване до заключението.
5. Предложени са за първи път проверени в практиката технология на работа и инструментариум на експерта на исторически и археологически ценности.
6. Представен е теоретичен модел за генезиса и процесите по създаването на фалшификати на исторически и археологически ценности в контекста на теорията на „класическата измама“. Новост е разкритата и систематизирана информация за т. нар. «ателиета» за производство на фалшификати на културни ценности на територията на Р. България.
7. За пръв път детайлно се представят т. нар. стъпки на експерта на исторически и археологически ценности през целия отговорен процес на експертизата.
8. Направен е пълен анализ на дейността на музейния експерт в областта на музейните колекции, на съдебната експертиза и като независим експерт.
9. Дадени са насоки и предложения за възможната реализация в практиката на експерта на исторически и археологически ценности.

10. Предоставен е модел за изграждане на общодостъпен канал за получаване на информация и консултации за разкрити фалшификати на исторически и археологически ценности.
11. За пръв път в българската музеология се дава «ноу-хау» за действията на експерта по автентификацията, идентификацията и оценката на исторически и археологически ценности. Дадени са всички задължителни и допълнителни „стъпки на експерта“ в работата му по конкретни теми.
12. Предложена е формула за обучение на независими и музейни експерти по високите стандарти на ВУЗ.
13. Предложен е вариант на етичен кодекс на независимия експерт на исторически и археологически ценности.
14. Представен е анализ на политиката на ЕС и международната общност и ролята на експертизата на културното наследство в нея. Изследвани са дефицитите и неизползваните възможности на функциониращата система в Р. България.

Списък на публикации по темата на дисертацията
(Излезли от печат):

I. Монографии:

1. Modern Counterfeits and Replicas of Ancient Greek and Roman Coins from Bulgaria. Sofia: SP-P Publishers, 2003, 76 pp. (заедно с К. Кисьов и Е. Паунов) (разкрити фалшификати и методи на фалшифициране).
2. Contemporary Coin Engravers and Coin Masters from Bulgaria, "Lipanoff Studio". Sofia: SP-P Publishers, 2004, 88 pp. (разкрити фалшификати и локализиращи работилница и фалшификатори).
3. Cast Forgeries of Classical Coins from Bulgaria. Sofia: SP-P Publishers, 2004, 88 pp. (заедно с Е. Паунов). (разкрити фалшификати и методи на фалшифициране).
4. Counterfeit Studios and Their Coins. Handbook of the Individual Collector. Sofia: SP-P publishers, 2005, 88 pp. (заедно с Р. Манов). (разкрити фалшификати и локализиращи работилница и фалшификатори).
5. Правна уредба на културното наследство в България и в ЕС: Сравнителен анализ. София: Прогр. и анал. център за европ. проекти,, 2005 (заедно с Б. Велчев, Ек. Методиева и Е. Розалинова /съставители/), 145 стр.
6. Монетни съкровища и монети от II – I в. пр. Хр. в нумизматичната колекция на Плевенския музей. (=Coinage and Coin circulation on the Balkans (CCCB) Vol. IX), София: АГАТО, 2006 (заедно с Т. Ковачева) = Coin Hoards and Coins from the 2nd and 1st centuries BC in the Numismatic collection of Pleven Museum. Sofia 2006, 136 pp. (заедно с Т. Ковачева). (анализ на матрични печати).
7. Coin Forgeries and Replicas 2006. Sofia: SP–P Publishers, 2007, 80 pp. (разкрити фалшификати и методи на фалшифициране).
8. (Автор и гл. редактор на поредицата) Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria, Part I: Numismatic collection of the Historical museum Lovech (anc. Melita) Coins and Coin Hoards V-I c. BC (автор заедно с Р. Гушераклиев); Part II: Numismatic collection of the Historical museum Razgrad (anc. Abrutus). Coin Hoards and Coins from II – I c. BC. Collection of the Historical museum Razgrad (автор заедно с Г.

- Дзанев) /CCCHBulg/, volume I, Sofia: ProVias, 2007, 104 pp. and plates. (анализ на матрични печати).
9. Coin Forgeries and Replicas 2007. Sofia: SPP 2007 [2008] (+digital format), 80 pp. (разкрити фалшификати и методи на фалшифициране).
10. (Автор и гл. редактор на поредицата) The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Kyustendil (ancient Ulpia Pautalia). Part I. Greek, Thracian Macedonian, Roman Republican and Roman Provincial Coins. (Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria /CCCHBulg/, Vol. II in series), Sofia: ProVias, 2009, 132 pp. (автор заедно със С. Филипова и Е. Паунов). (анализ на матрични печати).
11. Традиционна морска култура по българското Черноморие. (Национална комисия по морска история. Теренни изследвания, проведени в периода 1979–2004), /Studia Pontica 2/, София: Рал-колобър, 2009 (заедно с К. Порожанов и Щ. Щерионов).
12. Българското монетосечене 1880–2010. (заедно с В. Григорова-Генчева, Н. Жерев, Н. Цветанов и Р. Георгиев) / Bulgarian Coinage 1880–2010. София: Аполо / Sofia 2010, 460 стр. (с конкретни указания за експертна работа).
13. (Автор и гл. редактор на поредицата) The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Smolyan (Central Rhodopes). Coins from the 5th century BC to 6th century AD. (Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria /CCCHBulg/, Vol. III in series), Sofia: ProVias, 2011, 224 pp. (заедно със С. Филипова, Е. Паунов, Н. Бояджиев и А. Тенчова). (анализ на матрични печати).
14. (Автор и гл. редактор на поредицата) The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Blagoevgrad (Ancient Scaptopara). Greek, Thracian, Macedonian, Roman Republican, Imperial and Roman Provincial Coins from the 5th century BC to 5th century AD (Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria /CCCHBulg/, Vol. IV in series), Sofia: ProVias, 2014, 158 pp. (заедно с М. Андонова, С. Филипова и Е. Паунов). (анализ на матрични печати).

II. Студии, статии и съобщения:

1. Монетна колекция на Исторически музей - Шумен: Монети и монетни съкровища от II – I в. пр. Хр. – *Нумизматика и сфрагистика* VI, № 2, 1999, 13-66 (с Д. Владимирова-Аладжова). (анализ и класификация).
2. Монети и монетни съкровища от II - I в. пр. Хр. от колекцията на Исторически музей-Ловеч. – *Нумизматика и сфрагистика*, VII, София, 2000, № 1, 18-57 (заедно с Р. Гущераклиев). (анализ и класификация).
3. Оригинални тасоски тетрадрахми и техни имитации в съкровището от с. Събраново (Събрано), Новозагорско (IGCH 965). – *Проблеми на изкуството ...*, № 2, 2000, 3-10. (анализ на матрични печати).
4. The tetradrachms of the Thasos island and of the Thasos type in coin hoards from Bulgaria. – In: *Structures économique dans la péninsule Balkanique, VII – II siècle avant J.-C.*, Opole 2000, 155-167(анализ и класификация).
5. Infiltration of the Roman coins in Thracia - stages, chronology and territorial distribution. – In: *Studia in Memoriam Velizari Velkov (= Thracia 13)*, Serdicae, 2000, 375-386. (анализ и класификация).
6. The tetradrachms of Thasos Island in the hoard from village Matsa. – In: *Maritsa-Iztok, Archaeological Research, Vol. 5*, Radnevo, 2001, 193-209. (анализ на матрични печати).
7. Бележки върху тасоските тетрадрахми в съкровището от с. Осиково, Търговищко /IGCH 928/. - *Известия на Национален исторически музей* XII, 2001, 14-23. (анализ и класификация).
8. Тетрадрахмите на о-в Тасос и от “Тасоски тип” в колекцията на Археологически музей – Варна. – *Известия на Народния музей Бургас* 4 (= *Studia in honorem Ivan Karayotov*), Бургас, 2002, 161-173. (анализ на матрични печати).
9. Les tétradrachmes thraces du type de Thasos (ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΡΑΚΩΝ). – *Nomismatika Khronika* 21, 2002, 83-90. (анализ и класификация).

10. Съкровището от с. Върбица, Великотърновско. – *Трудове на научната група - Исторически музей Кюстендил* 1, В. Търново, 2002, 18-23. (анализ на матрични печати).
11. Няколко бележки върху тасоските тетрадрахми от колекцията на Народния музей в Белград. – В: *Власт и социум (In honorem Margaritae Taseva)*, *Известия по история* 1/, Благоевград, 2003, 139-153. (анализ на матрични печати).
12. Монетно съкровище от Северозападна България – *ИИМКн*, IX, В. Търново, 2003, 47-68. (анализ на матрични печати).
13. Още един шрих към монетната циркулация в Югоизточна България. Съкровището от с. Момково, Хасковско. – *ИИМКн*, IX, 2003, 197–206 (с И. Петров). (анализ и класификация)
14. Ново монетно съкровище от Югозападна България. – *Трудове на научната група – Исторически музей Кюстендил* 2, В. Търново, 2003, 25-36 (заедно с П. Стойнов). (анализ и класификация)
15. Сребърни монети на о-в Тасос от II-I в. пр. Хр., от колекцията на Американското нумизматично дружество. – *Нумизматика и епиграфика* I, 2003, 17-34 [Second – First century B.C. Thasos silver coins from the American Numismatic Society collection]. (анализ на матрични печати).
16. Допълнителни данни за съкровището от Златоград. – *Годишник на Археологически музей Пловдив* 2, 2004, 244-252 (заедно с Д. Давидова). (анализ на матрични печати).
17. Съкровище от тетрадрахми на Тасос и Първа македонска област от “Плевенско-I”. – *Анали* 10, 2004, № 1-4, 11-21. (анализ на матрични печати).
18. Новооткрита монетна находка на тетрадрахми от елинистическата епоха в землището на с. Голяма Желязна, община Троян. – *Известия на НИМ* 15, София 2005, 106-116 (заедно с Ив. Христов). (анализ на матрични печати).
19. Долината на р. Янтра – разделна зона в монетната циркулация на късния елинизъм. – В: *Монетите и банкнотите – възможни прочити. Юбилеен сборник в чест на ст.нар.с. д-р Христо Харитонов*. В. Търново, 2005, 33-36. (анализ и класификация).
20. Basic Coin Types in Thrace. Recorded Quantities and their Participation in the Coin Circulation during the 2nd – 1st centuries BC. – In:

- Κερμάτια Φιλίας. Essays in Honour of Ioannis Touratsoglou*, vol. I. Athens, 2009, 247–253. (анализ и класификация).
21. The imitations of Late Thasian Tetradrachms: Chronology, classification and dating (A credible but not optimistic project for new die study) – In: N. Holmes (ed.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow, 31 August – 4 September 2009*. Edinburgh, 2011, 337-344. (анализ и класификация).
22. Атинските тетрадрахми от “Нов стил” в монетната циркуляция в Тракия 2-1 в. пр. Хр. - В: *Сб. в чест 70 год. на професор дин Иван Карайотов (=Историкии, 3)*, Шумен, 2011, 81-89. (анализ на типове).
23. Эллинистические тетрадрахмы о-ва Фасос, тетрадрахмы так называемого «фасосского типа» и их имитации из собрания Государственного исторического музея. В: Проблемы истории, филологии, культуры, *Jurnal of Historical, Philological and Cultural Studies* 4 (34), Москва – Магнитогорск – Новосибирск 2011, 77-103, съвместно с В. К. Пешехонов, Н. А. Фролова и М. Г. Абрамзон) (анализ на матрични печати).
24. Комментарий к эллинистическим тетрадрахам Первой Македонской области из собрания Государственного исторического музея.. В: Проблемы истории, филологии, культуры, *Jurnal of Historical, Philological and Cultural Studies* 4 (34), Москва – Магнитогорск – Новосибирск 2011, 104-118 (съвместно с В. К. Пешехонов, Н. А. Фролова и М. Г. Абрамзон) (анализ на матрични печати).
25. Prokopov I., "A hoard of Tetradrachm from First Macedonian Meris, Northwest Bulgaria II", *Macedonian Numismatic Journal*, 5, Skopje, 2012 (die study).